# REIS OM DE DOOD

BERT KEIZER

# REIS *om de* DOOD

*van* AS
*tot* ZIEL

2019 Prometheus Amsterdam

© 2019 Bert Keizer
Omslagontwerp Robbie Smits
Illustratie omslag Louis Schiavonetti bij het gedicht 'The Grave'
door Robert Blair, 1808, naar het origineel van William Blake, 1806.
Foto auteur Werry Crone
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 4145 5

Cleopatra: What shall we do, Enobarbus?
Enobarbus: Think, and die.

Shakespeare: *Antony and Cleopatra*, Act III, Scene XIII.

**Woord vooraf** Er bestaan nogal wat wegen om helderheid te verkrijgen over zoiets als de dood. Je kunt proberen de essentie van de zaak te grijpen door er een sluitende definitie van te geven. Je kunt ook een omtrekkende beweging maken en een onderwerp van steeds weer andere kanten benaderen. Wie 'de dood' wil definiëren, zal daar nog een hele klus aan hebben. Want 'de dood' kan die van Socrates zijn, of die van uw moeder, of die van mijn hond, of van de buxusheg, of een pneumococ. Maar iemand kan ook zeggen dat hij niet bang is voor 'de dood'. Je kunt eruitzien als 'de dood'. Sommigen smeken om 'de dood'. Anderen gaan op de vlucht voor 'de dood'. Kogels verspreiden 'de dood'. Jezus stond op uit 'de dood'. Hopeloos zieken worden prijsgegeven aan 'de dood'. Soms moet je 'de dood' onder ogen zien. Je kunt iets doen met 'de dood' in het hart. Of als 'de dood' zijn voor een bepaalde ontwikkeling. 'De dood' kan op de deur kloppen of je huis voorbijgaan. En volgens Chateaubriand zwalken we een heel leven rond op zoek naar de veilige haven van 'de dood'.

Wij mensen gaan erg ver in wat heet 'antropomorfisme', dat wil zeggen: iets beschrijven in termen ontleend aan het mensenleven. Zo zeggen we zelfs van sterrenstelsels dat ze sterven. Maar dichter bij huis zien we ook tuinen, bromfietsen, de Kerk, neanderthalers, embryo's en boeken sterven. En we raken er nooit over uitgepraat. Want hoewel er al

vele duizenden jaren gestorven wordt heeft de dood, in Cioorans woorden, 'niets van zijn frisheid verloren'.
In de navolgende bladzijden gaan we niet in verbijsterde ontzetting boven het graf hangen, al is dat wel de positie waarin wij ons bevinden. Het leven is alleen maar doenlijk voor wie de dood op armslengte weet te houden. Nog draaglijker wordt het als je er op onderhoudende wijze omheen loopt.
Zij het in steeds kleiner wordende cirkels.

**Aarde** Naarmate het heelal groter is geworden en de aarde kleiner, is ons verblijf hier steeds toevalliger en onbegrijpelijker.
Onze kinderen zullen nooit die huivering ervaren die ons beving toen de Apollo 8-bemanning vanaf de maan de foto 'Earthrise' naar ons toe stuurde. Die aandoenlijke blauwe lampion, daar zitten we dus. Als het toekomstige generaties niet lukt om een antwoord te vinden op de lichtsnelheid, zodat verplaatsing naar heel andere oorden mogelijk wordt, dan zullen we daar ook sterven. Schopenhauer sprak van een beschimmelde bal.
Of er op andere ballen vergelijkbare schimmels groeien? Arthur C. Clarke zei hierover:

'Sometimes I think we're alone in the Universe, and sometimes I think we're not. In either case, the idea is quite staggering.'
'Soms denk ik dat we alleen zijn in het Heelal. En soms niet. Ik vind beide mogelijkheden nogal verbijsterend.'

**Abortus** Cioran op twintigjarige leeftijd, ligt op de bank te niksen. Moeder zegt: 'Als ik had geweten dat je zo zou eindigen dan had ik je laten aborteren.' De gedachte dat hij er ook niet had kunnen zijn was zijn start als filosoof.

**Afrikaanse dood (1)** Op een dag stuurde God Zijn zoon naar de aarde om eens uit te zoeken of je daar ook kon wonen. Dus verliet de zoon de lucht en ging naar de aarde. Daar was het zo verschrikkelijk heet dat de zoon meteen de grond in dook op zoek naar koelte. Hij is nooit meer tevoorschijn gekomen. Intussen werd God ongerust en na lang talmen

stuurde hij zijn bedienden, mensen, omlaag om naar de zoon te gaan zoeken. Ze renden alle kanten op maar konden hem nergens vinden. De mensen stuurden boodschappers terug naar God om te vertellen dat hun gezoek niks had opgeleverd en om te vragen: wat moeten we nou? Talloze boodschappers zijn al naar God gestuurd, maar er is er nog nooit een teruggekomen op aarde: dat zijn de doden. Nog altijd sturen mensen boodschappers naar God, Die nog steeds geen antwoord heeft gegeven. Vandaar dat mensen niet goed weten wat ze moeten: doorgaan met zoeken of niet. God waardeert het wel dat de mensen het zoeken naar zijn zoon zo lang volhouden en heeft ze daarom regen gestuurd zodat ze planten kunnen verbouwen en wat te eten hebben.
Uit: John Mbiti, *African Religions and Philosophy* (1969).

**Afrikaanse dood (2)** 'Nadat God de eerste mensen had geschapen, vertelde Hij ze dat ze nooit zouden sterven. Op het laatst waren er dan ook wel erg veel, waardoor de Dood ruzie met ze ging zoeken. God zag het meteen en de Dood verborg zich snel onder de grond. Op een dag, toen God er niet was, greep de Dood een oude vrouw en sleepte haar mee de grond in. Toen God terugkwam vroeg Hij aan de mensen waar ze was. De mensen zeiden: ze is dood. God begreep onmiddellijk dat de Dood hierachter zat en hij zei tegen de mensen: allemaal je hut in, dan zal ik de Dood grijpen zodat hij geen slachtoffers meer maakt. Dat deden ze, terwijl God overal ging zoeken naar de Dood. Op een dag zag hij hem maar de Dood probeerde te ontkomen en schoot zo snel als hij kon weg. Hij struikelde daarbij over een oude vrouw die net haar hut uit kwam en zei: "Snel, ver-

berg me, en ik zal u belonen." Nu was het nogal een dom mens, dus ze tilde haar huid op tot bij haar oksels om de Dood eronder te laten en hij glipte haar buik in.
Op dat moment kwam God de hoek om zetten en vroeg haar: "Hebt u de Dood ergens gezien?" Maar nog voordat ze kon antwoorden stortte God zich op haar met de gedachte: wat voor nut heeft zij nog, kinderen kan zij niet meer baren, ik kan haar het beste doodmaken en dan de dood eruit halen en die ook doden. En God was net bezig met het doodmaken van de oude vrouw toen een jonge vrouw haar hut uit kwam en Hem betrapte bij het opensnijden van haar keel. De Dood maakte meteen gebruik van dit ogenblik van verwarring door uit het lichaam van de oude vrouw te ontsnappen en zich te verschuilen in het lichaam van de jonge vrouw. "Kijk," zei God toen, "als ze 'm zelf steeds helpen, dan hou ik er natuurlijk mee op. Dan moeten ze de Dood maar houden."'
Uit: John Mbiti, *African Religions and Philosophy*.

**Alexander de Grote** Demades geloofde niet dat hij dood was:

'Als hij echt gestorven is, dan zou de hele wereld naar zijn lijk stinken.'

Montaigne vertelt over Alexander:

'Hij ontving een brief van Parmenion die hem uitlegde dat zijn lievelingsarts Philip door Darius was omgekocht om hem te vergiftigen. Hij overhandigde de brief aan Philip terwijl hij op datzelfde moment de medicijnen doorslikte die de arts hem aanreikte.'

Het aardige van Montaigne is dat hij de versie waarin Alexander vervolgens dood neerstort even waarschijnlijk vindt.

**Alzheimer en dood** Dementerenden zijn soms niet te volgen. Collega Mieke is op bezoek bij haar dementerende tante. Ze ziet een rouwcirculaire liggen, afkomstig van een echtpaar dat ze beiden kennen.
Tante zegt: 'Die zijn allebei dood.'
'Nee,' zegt Mieke, 'hij is dood.'
Tante: 'Nee hoor, ze zijn allebei dood.'
Aan de hand van de circulaire wordt de waarheid vastgesteld.
'O,' zegt tante nu, 'nou goed, dan is het beige en niet lichtbruin.'
Maar daarmee is de ernst van zijn dood volkomen uit zicht verdwenen. Ze was jarenlang bevriend met deze mensen.
Ik voerde zelf een vergelijkbaar gesprek met meneer De V. Hij vertelt mij dat hij het prima redt zo alleen in zijn huisje en dat dat komt omdat zijn vrouw hem overal bij helpt. Maar hij zit in een verpleeghuis en zijn vrouw is een paar maanden geleden gestorven. Als ik hem dat uitleg is zijn reactie: 'Ja, er gaat wel veel langs je heen hè?'

**Amerikaanse retoriek** Bericht in *The Sunday Times* van 24-25 mei 2008 over Susan Sontag en hoe zij meerdere malen getroffen werd door kanker, eerst borstkanker.
'Sontag verzocht om de meest radicale chirurgische benadering en zij versloeg de ziekte, tegen alle verwachting in. Eind jaren negentig moest ze opnieuw in de strijd tegen kanker, een sarcoom in de uterus, en ook dit overwon ze. Maar de mythes over ziekte die zij had proberen te overwinnen hadden zich ingevreten in haar geest.

(…) een citaat uit haar dagboeken: “Ik voel dat mijn lichaam mij in de steek heeft gelaten, mijn geest ook, ik ben verantwoordelijk voor mijn kanker. Ik leefde als een lafaard, ik onderdrukte mijn verlangens, mijn woede.”
Je zou kunnen zeggen dat, als een direct gevolg van de eerdere radicale behandelingen, de kanker terugkwam om haar alsnog op te eisen. Ze ontwikkelde een myelodysplastisch syndroom, een vorm van kanker waarbij bloedcellen niet goed uitrijpen.’

De strijdretoriek staat me tegen. Alsof er moed voor nodig is, terwijl er maar het beste van hopen als je je oncoloog zegt dat je zijn behandelingsvoorstel accepteert, het enige is wat je kunt doen. Je denkt meteen aan Lance Armstrong, ook zo’n type dat kanker ‘overwonnen’ heeft. Wat zo stoort is het idee dat een flinke meid zich niet laat inpakken door een paar woekerende cellen. Burroughs zei hierover: ‘Amerikanen houden er niet van om de dingen op zijn beloop te laten. Het liefst zouden ze in hun darmen afdalen om te helpen de stront naar buiten te scheppen.’

**Antroposofisch** N’s vader was negenennegentigeneenhalf. Zat in een verzorgingshuis, was stervende. Kon daar niet. Moest dat huis uit. Geen personeel voor goede stervenszorg. Zijn zus is verpleegkundige en verbonden aan het antroposofisch verpleeghuis ter plaatse. Vader mocht daar komen sterven. Antroposofische ideeën over sterven gaan onder meer over de ziel voldoende tijd geven om zich los te maken. Wie een ziel met bijvoorbeeld morfine het lichaam uit jaagt, veroorzaakt een ongelukkige binnenkomst in de volgende levensfase. Want door de overhaaste afsluiting hier zit die ziel dáár al meteen met onaf huiswerk.

Vader was behoorlijk verward en hij had het over: 'Ik zie daar twee bomen die ruziën over de erfenis.'
'Maar er is helemaal geen erfenis,' zegt N. 'Die man heeft het in zijn lange leven nog nooit over geld gehad.'
Ook was hij bang voor politie. Toen hij werd opgehaald door twee broeders om naar het verpleeghuis te gaan en op een brancard moest worden gehesen, zei hij (Van Oldenbarnevelt citerend): 'Maak het kort.'
Tegen de verwarring kreeg hij hartmassage met wierook, goud en mirre. Nee, geen grap. Het lukte N. niet om er morfine bij te krijgen, maar een beetje valium mocht wel.

**As (1)** In de *NRC* (26 augustus 2016) las ik dat de as van Truman Capote geveild zou gaan worden. Hij had die nagelaten aan een vriendin, Joanna Carson, weduwe van de Amerikaanse komiek Johnny Carson. In 2013 was de as nog uitgenodigd om de première bij te wonen van de Broadwayproductie van *Breakfast at Tiffany's.* De verwachte opbrengst was 4000 tot 6000 dollar. In *Vanity Fair* zei een woordvoerder van het veilinghuis dat de schrijver er geen bezwaar tegen gehad zou hebben. 'Hij hield van choqeren. Hij hield van publiciteit.'

**As (2)** Een paar jaar geleden liet een collega in de zusterpost van het verpleeghuis een bericht in *De Telegraaf* zien 'dat mij hevig emotioneerde'. Onder de kop 'AS DODE MOEDER PROOI BLADBLAZER' stond het relaas van twee dochters die op een begraafplaats in Emmeloord de as van hun moeder hadden uitgestrooid in de vorm van een hart bedekt met rozenblaadjes. 'Toen we daags erna nog even gingen kijken, schrok ik me rot. Alles was weg. Met de bladblazer was alles

op een afvalbult geblazen.' Een medewerkster van de begrafenisonderneming had nog geholpen wat as uit de berg te halen om dat met een enkel rozenblaadje weer terug te leggen.
Er was ook een filosoof aanwezig in de gedaante van de baas van de bladblazermachinist, die onomwonden stelde: 'Wat maakt het nou uit? Anders was er na een tijdje ook niks te vinden.'
De dochters hielden niet geheel consistent vol dat het hun zeer veel uitmaakte of moeder 'terugkeert naar de aarde of op een afvalbult belandt. Anders hadden we moeder ook wel bij het huisvuil kunnen zetten.'
Wat was nu mijn hevige emotie rond deze treffende gebeurtenissen? Ik kreeg de slappe lach. Dat komt door het cartoonachtige van deze verwikkelingen. U kent de tekenfilmpjes wel waarin Goofy zich luchtfietsend reeds lang boven de afgrond bevindt, maar pas omlaag stort als hij de diepte onder zich werkelijk ziet. Dat is precies wat hier gebeurde. Collega heeft een zo mogelijk nog beroerder gevoel voor humor dan ik en vroeg: 'En aan welke film doet ons dit denken?' waarop Mieke, de Eigenwijze Hoofdzuster, onmiddellijk het antwoord wist: '*Gone With the Wind*!'
Maar na het lachen doemt hier een heel andere dimensie op die niks grappigs heeft. Verdriet na een overlijden is zo wanhopig door de gedachte dat de dode niet weg is, maar helemaal nergens meer is. Dat onherstelbare werd deze dochters op grove manier duidelijk gemaakt.
We doen alles rond een overlijden om de gedachte hoog te houden dat de dode er ergens nog een beetje is. Een gedachte die ik in onverwachte intensiteit gehandhaafd zag in de beelden van een overleden Syrische aartsbisschop die in

Twenthe dood, maar zittend op zijn troon en in vol ornaat ten grave gedragen werd. Een dergelijke postume gestalte lijkt minder kwetsbaar dan de as onder rozenblaadjes, maar dat is alleen maar waar zolang je in bladblazers denkt. Over de verdere lotgevallen van de bisschoppelijke resten hoeven we niks meer te hopen dan over de as onder de rozenblaadjes.

Ik ken geen dichteres die zich zo dicht bij weggeblazen as waagde als Emily Dickinson. Zij leefde van 1830 tot 1886 temidden van een steil protestantisme, wat haar tocht naar deze regio des te ongelooflijker maakt. Het mengsel van nuchterheid en wanhoop waarmee zij over pas gestorvenen schrijft is zo bijzonder omdat zij de rol van de filosoof (wat maakt het nou uit?) en die van de bedroefde vrouwen (moeder is geen huisvuil) op perfecte wijze vertolkt. Na de plotselinge dood van haar eigen vader schrijft ze: '… als we nu maar wisten dat hij wist, dan zouden we misschien met huilen kunnen ophouden.' Ze maakt zich zorgen over het lot van haar vader in gindse land: 'Ik ben blij dat er Onsterfelijkheid is,' schrijft ze, 'maar had het liever zelf uitgeprobeerd – alvorens hem eraan toe te vertrouwen.'

Na de onverwachte dood van een vriend schrijft ze aan de weduwe: 'De veiligheid van een geliefde dode is de kwellendste zorg.'

De dood van haar moeder was een heel ander gebeuren. Moeder Dickinson was na een beroerte totaal hulpbehoevend en werd gedurende enkele jaren liefdevol verzorgd door haar twee dochters, Emily en Vinnie. Zij stierf niet echt onverwacht.

Emily vertelde het zo in een brief aan Maria Whitney op 14 november 1882: